

ІНОЗЕМНА ФІЛОЛОГІЯ

ВИПУСК 31

1973

ЕТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА
РОМАНУ Г. ФІЛДІНГА «АМЕЛІЯ»

Останній роман Генрі Філдінга «Амелія» вийшов з друку в грудні 1751 р. (хоча на титульному листі значився 1752 р.). Упереджений проти Філдінга С. Джонсон писав, що «Амелія» була, мабуть, єдиною книгою, яку віддрукували одного ранку, а потреба в новому виданні виникла вже ввечері...»¹.

Новий роман Філдінга істотно відрізнявся від «комічних епопей», які полюбилися багатьом тогочасним читачам. Тут не було панорамного зображення англійського життя, роман не відзначався композиційною цілісністю, в ньому було менше гумору і більше довгот. І все ж його ніяк не можна вважати нецікавим (як для читача-аматора, так і для спеціаліста) і тим більше — беззмістовним. Невипадково, що для автора «Амелія» була улюбленим творінням. І в наш час знаходяться шанувальники Філдінга, які надають перевагу цьому роману перед іншими².

Моральна сторона людських взаємин, яка і раніше цікавила Філдінга, займає в «Амелії» значне місце. Різко зростає в романі питома вага суто етичних проблем у порівнянні з «Джозефом Ендрюсом» та «Історією Тома Джонса, знайди».

В англійській етичній думці першої половини XVIII ст. визначено дві полярні концепції: Шафтсбері—Мандевіля³. Мандевіль, що не вірив у «природжену доброту» людини, різко критикував соціальний оптимізм Шафтсбері. Серед тих, хто не приховував свого критичного ставлення до системи поглядів Мандевіля, був і Філдінг. Так, у першій главі VI книги «Історії Тома Джонса» він явно мав на увазі Мандевіля, говорячи про філософів, «які кілька років тому стурбували весь світ, доводячи, що в людськiм естві не міститься нічого схожого з чеснотою і добротою, і виводячи усі наші добрі вчинки з гордості... Щиро кажучи, я схильний підозрювати, що всі ці шукачі істини, як дві краплини води, схожі з людьми, які шукають золото. В усякому разі спосіб, який вживається цими панамі при відшуканні істини і золота, однаковий: і перші, й другі... порпаються у паскудних місцях, а перші — у найпаскуднішому з усіх — у брудній душі...»⁴. Але автор «Тома Джонса» не належав і до шафтсберіанців: досить згадати його захоплення Свіфтом, радикалізм сатири якого був співзвучний критичним поглядам Мандевіля, або іронічне твердження про «великого Шафтсбері», якого цитує філософ⁵.

¹ Див. Frederic T. Blanchard. Fielding, the Novelist. New Haven, 1926, стор. 79.

² Див. Graham Greene. Collected Essays. London, 1969, стор. 89.

³ Див. L. Stephen. History of English Thought in the XVIII century, vol. 2: London, 1881; M. Ossowska. Myśl moralna oświecenia angielskiego. Warszawa, 1966; Очерк истории этики. М., «Мысль», 1969, стор. 135—141.

⁴ H. Fielding. The Complete Works in 1 vol. London, 1851, стор. 66. Тут і далі переклад наш.

⁵ H. Fielding. The Complete Works in 1 vol., стор. 51.

На початку 50-х років етичні погляди письменника залишаються, в основному, без змін. Це неважко помітити і в таких його творах, як «Ковент-гарденський журнал», «Ессе про бесіду» і, нарешті, «Амелія». Герой роману капітан Бут під час тюремного ув'язнення чує від розпусної міс Метьюз похвальне слово «цьому чарівному Мандевілю» і негайно заперечує їй, обвинувачуючи філософа у «спотворенні людської натури»⁶. Немає сумніву, що в цьому випадку Бут висловлює думку письменника: автор «Амелії» не менш непримирений до концепції Мандевіля, ніж автор «Тома Джонса». Але його власна позиція, як і раніше, не є апологією шафтсберіанства. Не можна, наприклад, не помітити, що і в «Амелії» знайшло відображення захоплене ставлення Філдінга до Свіфта, пристрасний панегірик якому виголошує Бут в одній з розмов (VII, стор. 83—84).

Носіями авторських оцінок у романі найчастіше є три персонажі: капітан Бут, його дружина Амелія і священник Гаррісон. Але й у їх житті бувають хвилини, коли вони відмовляються вірити у незмінну перевагу добра над злом. Навіть найбільш стійка з них Амелія, дізнавшись про те, що її чоловік опинився знову в тюрмі з вини доктора Гаррісона, скрикує: «...Вичерпалася вся доброта в світі! Більше я ніколи не подумаю добре про жодну живу істоту...» (VII, стор. 64). З моральної точки зору більшість дійових осіб «Амелії» справляє далеко не «рожеве» враження. Навіть кращі з них знаходяться значно далі від авторського ідеалу, ніж герої попередніх книг Абраам Адамс, Джозеф Ендрюс чи навіть життєлюб Том Джонс. Так, здатна на мізерний вчинок приятелька Бутів місис Беннет, чинить зло одного разу й альтруїст доктор Гаррісон, далеко не бездоганне інтимне життя у капітана Бута, і навіть Амелія не позбавлена зарозумілості (це виявляється у суперечці з місис Беннет). І вже немає що казати про розпусного лорда, звідницю місис Еллісон, сутенера Трента, хабарника-шерифа та їм подібних. Взаємини у світі, де проходить життя сім'ї Бутів, базуються на зиску, обмані, підкупі. Хоча в авторських та резонерських сентенціях Філдінг люто атакує Мандевіля — у зображенні людських взаємин він далекий від шафтсберіанської віри у гармонію «природних прихильностей» (affections) людини⁷.

Роман «Амелія», безперечно, розширює наше уявлення про етичну платформу його автора. Можна говорити не тільки про абсолютні й порівняльні оцінки, які дає Філдінг вчинкам своїх героїв, але і про певну ієрархію моральних цінностей, визнаних романістом. Критерієм моральної оцінки письменника, як і раніше, залишається «доброта» (kindness); цим словом автор «Амелії» оперує протягом усього твору, починаючи з присвяти роману своєму постійному покровителю Р. Аллену. Доброта допомагає таким, як місис Беннет, що порушують норми моралі, реабілітувати себе в очах друзів та читачів. Тільки доброта деяких людей врятовує врешті-решт Бута від в'язниці, а його сім'ю — від голодної смерті.

Такі самі підстави⁸ оцінки людських справ були і в автора «Тома Джонса», однак в «Амелії» є судження (автора та героїв роману), які дозволяють говорити про уточнення цієї підстави. Якщо «доброта» Джонса або Олверті — якість первинна, то «доброта» Бутів виводиться Філдінгом із своєрідного «розумного егоїзму»: «Всі люди, — розмірко-

⁶ H. Fielding. The Complete Works in 16 vols, v. 6. London—New York, 1967. стор. 127—128. Далі посилання даються за цим виданням у тексті.

⁷ На цю антонімію вказує І. Верцман у статті «Мандевіль» (Краткая Литературная Энциклопедия, т. 4. М., 1967, стор. 567).

⁸ Про поняття «підстава оцінки» див.: А. Ивин. О логике оценок. — «Вопросы философии», № 8, 1968; його ж. Основания логики оценок. Изд-во МГУ, 1970, стор. 27—31.

вуге капітан Бут, — як найкращі, так і найгірші, рівно діють за принципом егоїзму (self-love). Тому там, де доброзичливість є найвищою пристрастю, ви з егоїзму намагаєтеся задовольнити її, роблячи добро і полегшуючи страждання інших, бо тоді для нас вони — власні страждання. Але там, де честолюбство, скупість, гордія або ще яка-небудь пристрасть править людиною і заглушує в ній доброзичливість, горе всіх інших людей хвилює його не більше, ніж дерево чи каміння...» (VII, стор. 237). У цих словах уже можна почути перегук з теоріями розумного егоїзму французьких матеріалістів, зокрема з етичними міркуваннями Гельвеція, трактат якого «Про людину» був написаний через двадцять років після «Амелії», а також з деякими утилітаристськими ідеями Дж. Бентама.

Читачі «епохи С. Джонсона» помітили, що останній роман Філдінга має не філдінгівську, а скоріше — річардсонівську назву. Нерідко «Амелія» зіставлялася з «Памелою» та «Клариссою Гарлоу», причому ігнорувався той факт, що автор «Амелії» — який, до речі, в назві не вдається до моралізаторства, як автор «Памели», — виходить з принципів інших критеріїв. Наприклад, у трактуванні «доброти» Філдінг помітно відрізняється і від Річардсона, і від багатьох митців наступної літературної генерації: далеко не завжди він підкреслює «християнсько-релігійну» природу доброти. Звичайно, герої роману «Амелія» є щиро віруючими людьми, до того ж тут, як і у «Джозефі Ендрюсі», персонаж, чия точка зору часто адекватна чи близька до авторської, — це пастор. Але прочитаємо цікавий діалог, що міститься у другій главі IX книги — син капітана Бута звертається до доктора Гаррісона:

«...це ви минулого разу забрали нашого тата з хати? (мається на увазі арешт Бута. — М. С.).

— Припустимо, що це я, — відповів доктор. — Хіба ж ти не вибачиш мені?

— Так, — вигукнув хлопчик, — я вибачу вам, бо християнин мусить вибачати кожному: але я ненавидітиму вас усе життя...» (VII, стор. 126).

Отже, поняття «доброта» тлумачиться Філдінгом не як традиційно релігійне, але загальногуманістичне⁹. І роман «Амелія», і попередні книги письменника, не дають підстав погодитися з професором Дж. Уорком, який називає Філдінга «християнським цензором нравів»¹⁰. Сам Філдінг в аналогічному самовизначенні обходився без означень до слова «цензор».

Поняття «доброта» обов'язкове для всіх романів Філдінга. В «Амелії» воно набуває скремих уточнень і доповнень. Зупинимося на деяких з них. Найвищими компліментами в устах героїв роману є словосполучення: «людина честі» (man of honor), «людина освічена».

Характерна для епохи просвітництва думка про необхідність освіти проходить через усю книгу. Бут, як і пастор Адамс, знає давньогрецьких поетів в оригіналі; місіс Аткинсон виступає за шлюб освічених чоловіків та жінок; старший син Бутів закінчив університет, а молодший збирається стати священником. Доповнюючи «добру натуру» (good nature), знання дозволяють людині мати необхідний смак (письменник має на увазі своєрідний, етичний смак): «Істинний смак є насправді не чим іншим, як розумінням того, що у кожному випадку є правильним та гідним...» (XVI, стор. 28—29).

Якщо освіченість усіма персонажами роману розуміється однаково, то уявлення про честь — по-різному. Наприклад, Гаррісону властиве

⁹ Цю особливість філдінського моралізму відзначив ще Л. Стівен (див. L. Stephen. History of English Thought in the XVIII century, v. 2. London, 1881, стор. 378).

¹⁰ James A. Wolk. Henry Fielding, Christian Censor. — У кн.: The Age of Johnson. New Haven, 1949, стор. 139—148.

християнське уявлення про честь, місіс Джеймс ототожнює честь із знанням етикету та церемоній, полковник Бат вважає, що «людина честі носить свою честь на боці» (VI, стор. 132), а капітан Трент з його моральним релятивізмом зовсім не оперує цим поняттям. У вжитку таких аристократів, як розпусний лорд, поняття «честь» переосмислюється і з моральної категорії трансформується у беззмистовну ознаку кастової атрибуції. Таке тлумачення особливо неприйнятне для Філдінга з його демократизмом і запереченням кастових забобонів. Цих забобонів позбавлені й улюблені герої автора «Амелії», які добре знають, що таке матеріальна скрута, і шанують людей не за титули та прибутки: «...Любов, доброзичливість, або як вам завгодно це назвати, — зауважує капітан Бут, — може бути провідною пристрастю в душі жебрака так само, як і в душі принца...» (VI, стор. 139).

На нашу думку, усі ці точки зору на честь не можна ототожнювати з авторською. Навіть позиція Гаррісона, як не близька вона до філдінгівської, відрізняється від останньої. У Гаррісона поняття «честь» дещо схоже на заклинання, позбавлений самостійного значення додаток до основних християнських чеснот. У системі поглядів Філдінга між різними категоріями існує ієрархічність: честь — категорія вторинна по відношенню до доброти в її широкому гуманістичному трактуванні. Нижче доброти на його шкалі цінностей знаходяться і знання: адже зустрічаються у романі доброчесні, незважаючи на малу освіченість, люди, наприклад сержант Аткинсон, щасливим є і його шлюб з більш освіченою місіс Беннет.

Щодо джерела етичних переконань Філдінга, то такі дослідники, як М. Баттестін, називають передусім праці І. Берроу та Дж. Тіллотсона, а з сучасників письменника — С. Кларка і Б. Ходлі. З повагою цитує Філдінг їх праці, вводячи до роману алюзії (особливо часто у відношенні до Тіллотсона), разом з тим він не є апологетом тієї чи іншої системи. Але, говорячи про сучасні Філдінгові етичні вчення, не можна не згадати ім'я найвидатнішого англійського філософа того часу — Девіда Юма. Важко не помітити, що у провідного романіста і провідного філософа Англії XVIII ст. є багато спільного там, де йдеться про мотивацію вчинку в моральній практиці людини. І автор «Амелії», і автор «Трактату про людську природу» вважають «добру натуру», «добрі почуття» людини основою її доброчесності. А міркування капітана Бута про «принцип егоїзму» (характерні лише для пізнього Філдінга) співзвучні з утилітаристською концепцією Юма, який навіть альтруїзм виводив з егоїзму. Проте Філдінгові, який включав знання до шкали цінностей, глибоко чужий антираціоналізм Юма, що вважав розсудок «рабом емоцій»¹¹. До того ж Філдінг, зробивши звичай центральним об'єктом зображення, одну і ту саму шкалу цінностей накладав на практику дуже різних соціальних і психологічних типів: це видно з авторських оцінок окремих осіб та вчинків, які звучать або в авторських відступах, або в монологах і репліках персонажів-резонерів. Таким чином, Філдінг за допомогою доступних йому засобів, стверджує об'єктивний характер моральних цінностей. Саме тут і проходить зриме розмежування між його етикою та «етичним скептицизмом» Юма, який не виводив моральні цінності за межі індивідуальної свідомості.

На відміну від послідовників Локка, Філдінг зовсім не вважає чесноту і порок природженими якостями людини. У відповідь на «мандевільське» твердження Амелії, яке виривається у гірку хвилину, про те, що «у душі майже всі люди — злодії», доктор Гаррісон як резонер виголошує авторську думку з цього приводу:

¹¹ D. Hume. Treatise of Human Nature. London, 1896, стор. 194.

«...Людина далеко не зла від природи; людська натура сповнена доброзичливості, милосердя і жалю, жадає хвали і честі, уникає ганьби і безчестя. Погана освіта, погані звички й погані нрави розбещують її натуру та спрямовують прожогом до рук пороку. Володарі світу і, на превеликий мій жаль, духівництво відповідальні за його розбещеність; замість того, щоб з усіх сил боротися зі злобністю, й ті й другі занадто схильні дивитися на це крізь пальці...» (VII, стор. 145).

Отже, Філдінг не тільки вказує на тих, хто винен за падіння нравів, що він його реєстрував і як юрист, і як письменник, але й соціально детермінує це явище. Розуміння цього детермінізму, характерне для зрілого Філдінга, починаючи з драматичних памфлетів, споріднює його з французькими філософами-матеріалістами епохи просвітництва.

Епіграф, який взято Філдінгом до «Історії Тома Джонса, знайди» (*Mores hominum multorum vidit*) меншою мірою, але відповідає і змістові «Амелії». Однак значно більша увага до почувань людини, її переживань, принесення жвавості зображення та історизму у жертву підкресленій дидактичності — визначили особливе місце цього роману у творчій спадщині Філдінга. Як справедливо твердить відома радянська дослідниця творчості Філдінга Г. А. Єлистратова, «Амелія» стоїть недовибачки на роздоріжжі, визначаючи наперед численні особливості сентиментального роману...»¹². Цей роман, як і «Щоденник мандрівки до Ліссабону», дають підставу твердити, що у 50-х роках XVIII ст. почався «новий» Філдінг, але передчасна смерть перервала його творчу еволюцію.

М. Г. СОКОЛЯНСКИЙ

ЭТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНА Г. ФИЛДИНГА «АМЕЛИЯ»

Резюме

В статье рассматривается нравственная проблематика романа Г. Филдинга «Амелия», выясняется специфика писательской концепции в сопоставлении с некоторыми популярными этическими теориями его времени. В связи с поставленной проблемой подчеркиваются основные отличия «Амелии» от «комических эпикей» Филдинга.

M. SOKOLIANSKY

THE ETHICAL PROBLEMS OF H. FIELDING'S NOVEL «AMELIA»

Summary

Henry Fielding's last novel differs essentially from his «comic epic poems in prose». The moral side of human relations became the main object of the author's attention in «Amelia».

This essay deals with the problems of Fielding's ethical platform and its reflections in «Amelia». We try to characterize the novelist's interpretation of some ethical categories. Fielding's ethical views are compared with the key points of the prominent Augustan ethical systems.

¹² А. А. Елистратова. Английский роман эпохи просвещения. М., «Наука», 1966, стор. 269.